

REPERTORIUL ARHEOLOGIC AL ȚĂRII ZARANDULUI ÎN LUMINA ULTIMELOR DESCOPERIRI

Florian DUDAŞ

Tara Zarandului s-a impus, din punct de vedere arheologic, in ultimii ani unei nebănuite atenții. Aria cercetată cuprinde ținutul muntos și deluros vestic al Munților Codrului și valea râului Cigher, affluent al Crișului Alb.

Prin numeroasele descoperiri, începînd de la culmile munților Codrului și Zarandului și pînă în valea Crișului Alb, istorica „ără” a Zarandului s-a transformat într-un adevarat sănieri arheologic îmbogățîndu-și harta istorică cu noi mărturii de locuire care permit afirmarea continuității în aceste jînșturi.

Prezenta cronică arheologică privind Zarandul este prima încercare de redare cuprinsătoare a repertoriului descoperirilor arheologice de-a lungul anilor, atât cele edite, cât și cele inedite pe care le-am făcut în ultimii ani.

Vom prezenta în continuare, cronologic, repertoriul acestor descoperiri arheologice din Zarand.

I. Descoperiri paleolitice

Nefălm încă în timpurile incipient cretare, cînd la Mînișul de Sus (jud. Arad) nașterea diatomitului sacrifică multe viețuitoare marine, surprinse în zona genezei. În peștera de la Moneasa au fost descoperite resturi ale lupului de peșteră, hienei de peșteră, rinocerului pâros și ursului de peșteră (colecția paleontologică a Muz. jud. Arad).

O altă descoperire aparținînd acestei perioade a fost făcută la Siria, unde putem semnală prezența armelor de mamut. Tot în acest sens putem inscrie descoperirea de la Ineu — (podul de cale ferată peste Crișul Alb), — a urmatorului Elephas primigenius și Equus caballus fossili, pe care le-am surprins și în acest an (colecția Muz. jud. Bihor). Semnificativă din punct de vedere arheologic este descoperirea la Ineu (în centrul orașului, lîngă vechiul liceu, cu prilejul unor lucrări edilitare, la patru metri adâncime), a unei vître de foc de suprafață, simplă, pe care au fost găsite lame și răzuitoare de silex, retușate marginal în manieră aurignaciană, și doi colți care par a fi de lup sau mistreț (colecția arh. Ion Diaconescu — Ineu).

Cea mai importantă descoperire paleolitică din Zarand, rămîne așezarea de la Iozășel, pe care cercetătorul Lucian Roșu o consideră aparținînd paleoliticului inferior de sfîrșit, înfrîzat, celui mijlociu și în secolele aurignacianului (v. Lucian Roșu, *Cercetări asupra paleoliticului de la Iozășel*, în „Rev. Muz.”, nr. 3, 1969, p. 257—260).

II. Descoperiri neolitice

Pe baza unor semnalări mai vechi ale arheologului M. Roșka, — a descoperirilor intîmplătoare iesizate Muzeului din Arad și mai ales a descoperirilor pe care le-am făcut în ultimii ani, majoritatea inedite, repertoriul neolic al Zarandului pare surprinzător :

1. Cermei. La cîțiva kilometri de orașul Ineu, spre nord, în hotarul comunei Cermei, pe locul numit „Drumul sămădăului”, au fost descoperite la suprafață așchii de silex, însotite de fragmente ceramice, care aparțin culturii autohtone Tisa II (colecția Muz. jud. Arad).

2. Bochia — comuna Beliu. La șase km spre nord de comuna Beliu (jud. Arad), la marginea sudică a Zarandului, în vara anului 1967 am descoperit în hotarul acestui sat, pe dealul împădurit „Floroiu”, o așezare neolică. Prin piesele de inventar, rezultate în urma sondajului arheologic din vara anului 1967, putem să datăm această așezare în neolic, ea aparținînd culturii Tisa II. De similarat aici sunt prezențele butonii și uneltele din piatră frecvente (afestate în colecția Muzeului de istorie veche a Institutului pedagogic, Oradea).

3. Comănești — comuna Hășmaș. Cu prilejul unei periegheze arheologice efectuată în hotarul acestui sat, am descoperit la aproximativ 500 m de sat, pe o terasă a Văii Agrișului numită „Vechiul cimitir,” o așezare tipic tisoidă (colecția Fl. Dudaș, Ineu).

4. Comuna Beliu. De pe locul „La grajd” din nordul localității, situat lîngă pîrful Megieș, provine un topor de piatră masiv, negărit, bine slefuit, care pare a fi lucrat în maniera topărelor neolitice tisoide (colecția arh. a Muz. școlar, Beliu).

5. Comuna Cărănd. În hotarul împădurit al acestei localități, situate pe șîrcauă dintre Beliu și Sebiș, pe hotul de deal „La Cărămel”, am identificat un bogat material arheologic alcătuit din fragmente

ceramice, îndeosebi butoni, silexuri, percutoare și chirpici, aparținând aceleiași culturi Tisa II (colecția Fl. Dudaș).

6. Comuna Șiria. Din hotarul acestei localități, semnalăm o descoperire neolică izolată, mai precis a unui mormânt care, prin ritul de înmormântare și inventarul arheologic, aparține culturii Tisa II (colecția Muz. jud. Arad).

7. Comuna Dezna. În hotarul acestei localități, situată în regiunea piemontană a Munților Codru-Moma, pe „Coasta robilor”, au fost descoperite urme materiale aparținând culturii Tisa II (colecția Muz. jud. Arad).

8. Minerău – comuna Bocșig. Cu prilejul perieghezei arheologice efectuate în hotarul satului Minerău, în luna martie 1969, am descoperit pe partea stângă a șoselei Ineu–Brad, la 1 km distanță de sat, la locul numit de localnici „Pârâul ungurului”, o aşezare Tisa II, peste care s-a suprapus mai tîrziu și linia unui val de pămînt roman (colecția arh. a Muz. de istorie veche a Inst. ped., Oradea).

9. Cuied – comuna Buteni. Din grădina unui locuitor, situată îngă cîminul cultural, am sădunat o mulțime de fragmente ceramice și mai multe topoare din piatră cu sau fără gaură, plate, trapezoïdale etc., lucrate în aceeași manieră tisoïdă, însă deosebit de avansată (colecția Vasile Frențiu – Ineu).

10. Buceava – Șoimuș, comuna Brazii. și în hotarul acestei localități (la „Cotul Zeldișului”) este menționată descoperirea unor piese izolate, aparținând neolicului mijlociu (colecția Muz. jud. Arad).

II. Pincota. În toamna anului 1968 descoperem în partea stîngă a căii ferate dintre orașul Pincota și comuna Tîrnova, pe o moșă înconjurată de o zonă mlăștinoasă, – numită de localnici „La Totani”, o aşezare neolică Tisa III–IV (cca. 2200–1900 I.e.n.). Spre deosebire de celelalte aşezări tisoïde sus-amintite, această aşezare, pe lingă existența unui inventar care indică o evoluție pronunțată (de ex. transformarea proeminențelor – butoni în toarte incipiente și cei doi dinții de silex care au aparținut unei seceri cu miner din os), prezintă semnele vizibile ale unei aşezări întărite (Muz. de istorie veche – Inst. ped., Oradea).

Toate aceste aşezări, cu excepția celor de la Șiria, Dezna și Cermei sunt inedite.

III. Neolicul tîrziu și perioada de trecere spre epoca bronzului

1. Moneasa – „Hoanca coului”. În acest punct din hotarul muntos al localității s-au descoperit urme sigure ale culturii Coțofeni. Din această aşezare provin fragmente ceramice deosebite, aparținând unor vase cu buza oblică și toarta supraînălțată, ornamentată specific (colecția Muz. jud. Arad).

2. Șilindia – Satul Mic. Pe locul descoperirii impresionantului tezaur monetar dacic, în toamna anului 1968, cu prilejul unei periegheze efectuate împreună cu cercetătorul orădean Sever Dumitrașcu, am descoperit o aşezare de tip Coțofeni (cca. 1900–1700 I.e.n.), ale cărei fragmente ceramice prezintă o ornamentație tipică (colecția fostului Muzeu de la Ineu – existente în colecția I. Diaconescu).

3. Clit – „Gurelul negrilor”. Pe vîrful unui pinten de deal, din zona muntoasă a Codrului – Moma, numit de localnici „Gurelul negrilor”, cu prilejul cercetării cetății dacice, în cadrul unor săpături, au rezultat o serie de fragmente ceramice aparținând culturii Coțofeni, prezintind chiar afinități de manieră Vuèodol (în curs de publicare la Oradea).

4. Șiria, Dezna, Cermei. În hotarele acestor localități sunt semnalate trei descoperiri constînd din mai multe topoare de cupru, care foarte probabil par să provină din morminte (Cf. Márki Sándor, Aradvar-mégye és Arad, partea I, vol. I, Arad, 1891, p. 60).

IV. Epoca bronzului

1. Ineu – Centrul orașului. Pe vatra veche a orașului, cu ani în urmă, s-au descoperit mai multe obiecte din bronz, îndeosebi vîrfuri de săgeți (colecția arh. a Muz. jud. Arad).

2. Cil – comuna Almaș. Din această extremitate estică a Zarandului, în hotarul localității, la „Podul peste Bugeszt”, au rămas menționate ca fiind descoperite mai multe obiecte din bronz (colecția Muz. jud. Arad).

3. Măderat – orașul Pincota. Nu departe de aşezarea Tisa II de la Pincota, însă în hotarul satului Măderat, pe locul numit „La hodaie”, a fost descoperit, pe lingă alte obiecte de inventar, și un depozit de bronzuri (Cf. Márki S., op. cit., p. 65).

4. Pincota. La marginea sudică a orașului, la poalele Dealului Pincota pe locul numit „Movila cetății”, am descoperit urme ceramice aparținând epocii de bronz (colecția Fl. Dudaș).

V. Epoca Hallstatt în Zarand

1. Tăgădău – comuna Beliu. Pe malul drept al Văii Beliului, affluent al Teuzului, în urmă cu trei secole, cu prilejul desfășurării terenului pe locul „La ogradă”, au fost scoase la suprafață fragmente ceramice și chirpici care prezintă particularitățile cultural-arheologice ale primei epoci a fierului. Așezarea necesită să cercetare atentă pentru elucidarea caracterului ei (colecția Muz. de istorie veche a Instit. ped., Oradea).

2. Minișul de Sus – comuna Tauț. În zona piemontană nord-vestică a Munților Zarandului, în hotarul acestui sat, pe locul „La Cimpul lat”, s-au aflat urme ceramice ale culturii Hallstatt. Cunoașterea așezării este insuficientă (colecția Muz. jud. Arad).

3. Mocrea – Orașul Inea. În partea de vest a satului, în malul unui canal de drenare din sistemul Crișului Alb, situat de partea dreaptă a șoselei Inea–Arad, am descoperit în primăvara anului 1969, o întinsă așezare hallstattiană. Cu prilejul unui mic sondaj am descoperit două bordeie conținând un variat inventar ceramic, alături de care în aria așezării abundă cochilile unei scoici de apă dulce (colecția Muz. Instit. ped., Oradea).

4. Comuna Chisindia. În luna septembrie 1969, am descoperit în hotarul acestei comune, în malul stâng al pârâului Păușenilor, la circa 300 m în aval de un dig care barează valea, la o adâncime de 2,5 m în mal, un strat de cultură aparținând epocii Hallstatt. Alături de ceramică tipică frumos ornamentată (un fragment prezintă drept ornament un brad stilizat), a ieșit la suprafață și un maxilar uman (colecțiile Marius M. Moga – Timișoara și Fl. Dudaș).

VI. Epoca Latène în Zarand

1. Comănești – comuna Hășmaș. În toamna anului 1967, am descoperit în partea vestică a localității, în locul de hotar numit „Dealul mămăligii”, o așezare dacică datând se pare din sec. IV–II I.e.n. Ceramică lucrată cu mină prezintă briul alveolar specific și un slip gros de culoare cărămizie-castanie (donate Muz. de istorie veche a Instit. ped., Oradea).

2. Agrișul Mare, Dieci, Drăuți, Gura Văii. Din hotarele acestor localități provin tezaure grecești folosite de dacii în perioada dintre sec. IV–II I.e.n., îngropate probabil în aria unor așezări dacice cum este cazul tezaurului de la Dieci, (v. E. Dörner, „Urme ale culturii materiale dacice pe teritoriul astăzi”, Arad, 1968; iar monedele de la Dieci sunt prezente în colecția fostului muzeu – la I. Diaconescu-Inea).

3. Șilindia – Satul Mic. În apropierea locului de descoperire a tezaurului dacic a fost scoasă la lumină și o așezare dacică. Cu prilejul săpăturilor am salvat alte două monede dacice îndepărtate din tezaur (aflate în colecția I. Diaconescu, iar ceramică la Muz. jud. Bihor).

4. Râpsig – comuna Boesig. Lingă un meandru al Crișului Alb, pe locul „La Troian”, au fost culese mai multe fragmente ceramice luate dintr-o pastă cenușie, datând din sec. III–II I.e.n. (colecția Muz. de istorie veche a Instit. ped., Oradea).

5. Moroda – comuna Seleuș. Din locul numit „La Săliște” provine o numeroasă ceramică dacică precum și alte obiecte de inventar, descoperite cu prilejul săpăturilor efectuate în anii 1968 și 1969. Din această așezare provin două tezaure monetare, dintre care unul este dacic, iar celălalt roman republican (materialul rezultat este expus în Muz. de istorie veche a Institutului pedagogic, Oradea).

6. Alte tezaure dacice din sec. III–II I.e.n., descoperite în Zarand, provin de la Agrișul Mare (sec. III I.e.n.), Almaș (sec. II I.e.n.), Feniș (sec. III I.e.n.), Buteni (sec. II I.e.n.) și Toc (în colecția Muz. jud. Arad).

7. Gura Văii, Hălmagiu și Moroda. În aceste așezări dacice, cunoscute de însuși V. Părvan, au fost descoperite importante obiecte de argint dacice, databile în sec. I I.e.n. (v. V. Părvan, „Getica, o protoistorie a Daciei”, București, 1926, p. 536 și 613).

8. Cetatea dacică de la Clit – comuna Hășmaș. În luna martie a anului 1968, am descoperit, pe pintenul de deal numit de localnici „Gurelul negrilor”, prima cetate dacică cunoscută pînă în prezent în Zarand. Cu prilejul săpăturilor arheologice efectuate împreună cu cercetătorul S. Dumitrașcu, cetatea a fost săpată integral, cu care prilej, alături de materialul ceramic, au rezultat și două monede republicane, purtînd legenda: „C. Piso, Frugi, Roma”. Tot din această așezare provine și o rîșniță dacică, inedită, (materialul este la Muz. Instit. ped., Oradea).

9. Seleuş — comună. În aprilie 1969, pe locul numit „La zugău”, am surprins o aşezare dacică, a cărei ceramică lucrată la roată, de culoare cenușie, prezintă un slăp negru lucios. În această aşezare, în urmă cu 17 ani, s-a aflat un tezaur roman republican, inedit încă, conținând cîteva zeci de monede, din care au fost salvate 11, ele fiind în curs de publicare la Oradea.

10. Siria — comună. De pe terenul grădinilor de lingă gara C.F.R. au fost adunate mai multe fragmente ceramice dacice (colecția Muz. jud. Arad).

11. Aşezarea dacică de la Berindia — comună Buteni. Pe dealul numit „Sindioara” a fost descoperită o aşezare dacică întărâtă din care, în urma unui sondaj sumar, au rezultat numeroase fragmente ceramice (colecția Muz. jud. Oradea).

13. Alte tezaure romane republicane, semnalate ca fiind descoperite în Zarand, provin de la Bîrsă, Câpruța și Luntreni, la care se adaugă descoperirile de monede romane izolate de la : Buhani, Oci, Chisindia și Tăuți (v. E. Dörner, *op. cit.*, p. 16—17).

VII. Descoperiri din epoca romană în Zarand

1. Troianul — graniță de vest a Daciei Romane? În urma perieghezelor prin care am urmărit traseul acestui limes, în vara anului 1967, în cadrul unor săpături, acest val a fost secționat în trei locuri. Rolul acestui limes — al patrulea și cel mai vestic dintre valorile romane de pămînt din vestul României — avind sănțul spre vest iar rambleul spre est, era de a baza intrarea în zona auriferă a Daciei Romane prin poarta Zarandului (studiu referitor la acest limes este în curs de apariție).

2. Seliștea — comuna Cârând. Pe traseul acestui limes pe care îl numim tradițional Troianul, în partea de hotar a acestui sat, situată lingă rîul Teuz, din sănțul limesului am adunat fragmente ceramice romane, singurele descoperite pînă în prezent pe traseul acestuia (aflate în Muz. Instit. ped., Oradea).

3. Pincota. De pe locul numit „Sub Dealul Pincotel”, am adunat ceramică de epocă romană. Demn de semnalat este o terra sigillata (afloată în aceeași colecție).

4. Moroda — comuna Seleuş. De pe locul „La Sâliște”, materialul cules arătat o deosebită înflorire a aşezării în epoca romană. Și în această aşezare abundă ceramică de import, lucrată dintr-o pastă fină de culoare roșie (colecția Fl. Dudaș).

5. Bîrsă — lingă Sebiș. Pe locul „Bodești”, la sfîrșitul secolului trecut a fost descoperit un mare tezaur monetar republican (v. Florian Dudaș, *Descoperiri de monede și tezaure monetare romane în vestul și nord-vestul României*, în „Gaudemeus — Alma Mater Crișienis”, Oradea, an II, nr. 1—2, p. 35—45).

6. Comuna Seleuş. La locul numit „La dig”, semnalăm descoperirea izolată a unei monede romane imperiale, cu prilejul desfășurării terenului (Fl. Dudaș, *op. cit.*, p. 42).

7. Comuna Beliu. Și în hotarul acestei localități în secolul trecut au fost descoperite mai multe monede romane (Cf. Dr. Borovsky, Bihar varmegye és Nagyvararod, 1901).

VIII. Descoperiri din secolele IV—X e.n.

1. Comuna Siria. Pe vatra acestei localități, în apropierea primei cetăți, au fost descoperite urme de locuire din această perioadă, constînd din fragmente ceramice care prezintă desene de linii în valuri (colecția Muz. jud. Arad).

2. Iermata — comuna Seleuş. Din această localitate, de pe locul numit „Drumul lui Tunu”, am colectat urme materiale aparținînd culturii Dridu (colecția Fl. Dudaș).

3. Pincota — oraș. De pe locul „Sub Dealul Pincotel”, situat lingă cantonul de cale ferată, au fost adunate fragmente ceramice și obiecte din fier, specifice culturii Dridu (prezente în colecția Muz. jud. Arad).

4. Ineu — oraș. Cu prilejul unor lucrări edilitare lingă podul din oraș peste Criș, au fost aflate urme arheologice constînd îndeobsebi din ceramică și obiecte din fier (colecția I. Diaconescu-Ineu).

5. Moroda — comuna Seleuş. Pe malul rîului Cigher, lingă aşezarea dacică de epocă romană, semnalăm descoperirea unei aşezări Dridu, din al cărei inventar amintim un vas de culoare neagră, lucrat grosolan, părind să fie o încercare de imitație tipologică de ceașcă dacică (colecția Muz. de istorie veche al Institut. ped., Oradea, și colecția Dudaș).

6. Comuna Beliu. În malul stîng al Văii Beliului, la circa 500 m de cetatea Beliului, semnalăm descoperirea unui bordei în stratul de cultură al aşezării. În urma săpării acestui bordei a rezultat ceramică Dridu și obiecte din fier, iar în stratul de cultură, la o mică depărtare, un vas-borcan (colecția Dudaș, a Muz. școlar Beliu și a Muz. de istorie veche al Institut. ped., Oradea).

Sfîrșind cu expunerea acestor descoperiri și cercetări, menționăm că, în cadrul repertoriului prezent, contribuția inedită pe care o aducem constă în cele 30 de noi descoperiri făcute în ultimii ani în solul acestei străvechi zone istorice zarandane.